

KİMYA GÜNLƏRİNİN (HƏFTƏSİNİN) TƏŞKİLİ VƏ KEÇİRİLMƏSİ

A.Q. Əlizadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə: Təhsil sistemində əlavə tədris tədbirlərinin təşkili və aparılması şagirdlərin bilik və bacarıqlarının inkişafına kömək edir. Uğurla həyata keçirilən sinifdənkənar tədbirlər (məs., “Kimya gecəsi”) şagirdlərin yeni biliklər öyrənməsinə və müstəqil olaraq bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə kömək edir. Bu məqalədə “Kimya gecəsi” tədbirin bir nümunəsini göstərir.

Açar sözlər: təlim, sinifdən xaric işlər, kimya günü, təcrübələr, kimya tarixindən, ammonium rodanit, firon ilan, partlayış, su, qan, kimya vulkanı, atəş mirzəlik edir.

Ümumtəhsil məktəblərində kimya fənninin tədrisi zamanı təhsilverici, tərbiyəedici, inkişafetdirici təlimin davam etdirilərək yüksək keyfiyyətli şəxsiyyət-vətəndaş yetişdirmək, kimya təlimində müvəffəqiyyət əldə etmək, bütün şagirdlərdə əks-əlaqənin təminini təşkil etmək, müntəzəm olaraq kimyəvi bilikləri təkrar etmək, təlim prosesində şagirdlərin maksimum iştirakını həyata keçirmək, müəllim və şagirdlərin vahid məqsədlər üçün əməkdaşlığını yaratmaq, şagirdlərdə kimya elminə qarşı maraq oyatmaq üçün kimya günlərinin (həftəsinin) təşkili olduqca mühüm vəzifələrdəndir. Kimya günləri (həftəsi) ən kütləvi və keyfiyyətli sinifdən xaric iş formalarından olub hər bir ayrıca məktəb və ya rayon üçün müəyyən vaxtda, müxtəlif aylarda keçirilir. Bu sinifdən xaric iş növlərinin daha üstün səmərə verməsi məqsədilə təşkilat komitəsi yaradılır ki, komitə üzvləri əvvəlcədən hazırlanmış ssenari əsasında vəzifələri bölüşdürür. Həm də ümumməktəb tədbiri olan bu köməkçi təlim formasında bütün məktəbin iştirakı nəzərdə tutulduğundan geniş təşkilat komitəsinin yaradılmasına ehtiyac duyulur. Komitə üzvləri kimya və biologiya müəllimləri, həmçinin də digər fənn müəllimləri, şagirdlər və yaxud başqaları ola bilər.

Kimya həftəsi təqribi bu plan üzrə həyata keçirilir: 1.Əvvəlcə tədbirin hazırlanması və elan olunması (tədbirlərdə daha çox şagirdin, valideynin iştirakçı və yaxud dinləyici qismində iştirakını təmin etmək üçün kimya həftəsinin elan olunması vacib mərhələdir); 2. İbtidai, orta və yuxarı siniflərdə sinif saatlarının keçirilməsi; 3. Açıq dərslərin və ya ekskursiyaların keçirilməsi; 4.Hər bir sinfin tematik divar qəzeti, plakat çıxarması; divar qəzetində əsasən kimya elmindən ən son yeniliklər (məsələn, yeni kimyəvi element və ya maddələrin kəşfi), qlobal kimyəvi mövzular (məs; kimya sənayesinin düzgün idarə olunmaması, kimyəvi maddələrdən düzgün istifadə edilməməsi nəticəsində yer qabığının zərər görməsi

və bu fəlakətlərin qarşısının alınması yolları), Azərbaycan və xarici ölkələrin kimyaçı-alimlərinin həyat və yaradıcılığı (məs., A.A.Çayxorski, Y.H.Məmmədəliyev, A.M.Butlerov, Y.Y. Bertselius və s.) yaxud şagirdlərin daha çox maraq göstərdiyi bu və ya digər kimya səhələri haqqında qəzetə məqalənin yazılması; 5. Kimya dərnlərinin hesabatı; Onu da qeyd edək ki, dərndənkənar tədbirlər kimya dərnyində hazırlanır. 6. Tematik stendlərin düzəldilməsi; 7. Məktəbin və kimya kabinetinin tərtibatı (kimya eksperimental bir elm olduğu üçün onun müvəffəqiyyətli tədrisində kimya kabinetinin olması vacib şərtlərdəndir. Kimya kabinetinin təşkilində şagirdlərin əməyindən istifadə məqsədəuyğundur. Şagirdlərin hazırladıqları kolleksiyalar gələcəkdə paylama materialı kimi istifadə edilə bilər). 8. Kimya üzrə bilgilərə ictimai baxış keçirilməsi; 9. Kimyadan konkurslar, viktorinalar, məktəb olimpiadası; 10. Kimyadan tematik gecə və ya sabahların keçirilməsi; 11. Nəticələr aparmaq və məktəbin ən yaxşı kimyaçıların (şagirdlərin) və kimya həftəsinin təşkilatçı-pedaqoqlarının mükafatlandırılması.

Kimya gününün təşkili zamanı dinləyicilərdə böyük maraq oyadan əyləncəli təcrübələrin nümayişi, “Oksigenin məhkəməsi” səhnəciyinin qurulması, şagirdlərin qrup şəklində fəaliyyətinin daha da artırılması məqsədilə kiçik yarışmaların təşkili, krassvordların həlli, kimyadan maraqlı məlumatların dinləyicilərin nəzərinə çatdırılması, “elementlərin dili” ilə şeirlərin deyilməsi, kimyaçı-alimlərin yaradıcılığı haqqında səhnəciklərin nümayişi və digər fəaliyyətlərin icrası nəzərdə tutulmalıdır.

Məsələn, şagirdlər kimya gecəsinin gedişində bəzi kimyəvi maddələrin maraqlı kəşf tarixi və adlarının mənşəyi yaxud digər qeyri-adi faktlar haqqında hazırladıqları maraqlı məlumatları növbə ilə dinləyicilərlə bölüşür. Maraqlı məlumatlarla yanaşı əyləncəli təcrübələr göstərilir.

Şagird 1. “Pişiyin kəşf etdiyi maddə”. (Yodun kəşfi). Yod elementi fransız kimyaçı və əczaçısı Bernar Kurtua tərəfindən kəşf olunub. Kəşfdə böyük pay sahibi isə sözsüz ki, onun pişiyidir. Belə ki, bir dəfə laboratoriyada Kurtuanın pişiyi içərisində gələcək təcrübələr üçün hazırlanmış məhlullar olan qabları sındırır və maddələr qarışır. Şüşələrdən birində natrium yodid (NaJ), digərində isə qatı xlorid turşusu (HCl) olduğundan, onlar arasında reaksiya baş verir. Nəticədə bənövşəyi rəngli buxar ayrılmağa başlayır. Daha sonra bu buxar cisimlərin üzərinə çökərək kristallaşır.

Təcrübə 1. “İmzanın itməsi”. Kapitalist ölkələrdə çox vaxt adamları aldadıb soymaq məqsədilə elmin nailiyyətlərindən çox istifadə olunur. Londonda bir nəfər praktiki əhəmiyyəti olan bir kimyəvi prosesdən istifadə edərək sələmçini aldatmışdır. O zaman ingilisin verdiyi vekseldəki imza itirilmişdir. Hazırlamalı: 1) yodun spirtdə məhlulu, 2) qatı nişasta məhlulu, 3) toyuq lələyi, 4) kağız. Yodu nişasta məhluluna tökür alınan tünd göy məhlul “mürəkkəb” adlanır. Lələyi “mürəkkəbə” batırıb kağız üzərinə bir şey yazmalı və qurumağını gözləməli. Yazı quruduqdan sonra kağız

götürüb silkləyir və ya ağ pambıqla silirlər. Onun üzərində heç bir iz qalmır.

Şagird 2. "Həyatımızı asanlaşdıran kəşf". 1938 - ci ildə doktor Roy Plankett və köməkçisi Cek Rebok tetraflüoretillen (TFE) üzərində təcrübələr aparırdılar. Bu, maddə flüorun karbonla əmələ gətirdiyi rəngsiz qazdır. Təcrübələr nəticəsində Plankett təqribən 45 kq tetraflüoretillen əldə edə bildi. Maddələr kiçik metal balonlarda saxlanırdı. 1938 - ci il 6 apreldə Plankett və Rebok balonlardan birinin klapanını açsalar da, oradan qaz çıxmır. Qeyd edək ki, buna qədər qaz təzyiq altında saxlanmış və dondurulmuşdu. Balonun çəkisinə əsasən onun daxilindəki maddənin hələ də orada olduğu məlum idi. Baş verən hadisə Plankett və kolleqasının marağına səbəb olub və onlar balonu kəsməyə qərar veriblər. Balonu kəsəndən sonra məlum olub ki, balona doldurulmuş tetraflüoretillen polimerləşərək ağ rəngli, muma bənzər politetraflüoretillen əmələ gətirib. 3 il sonra onun alınma prosesi patentləşdirilib və materiala " Teflon " adı verilib. Bu gün hamımızın adını eşitdiyi "Tefal" markası məhz teflon örtükdən istifadə olunmaqla hazırlanıb. Bu marka altında ilk tavanı isə 1954 - cü ildə fransız mühəndis Mark Qrekar hazırlayıb.

Təcrübə 2. "Sönməyən məşəl". Qədim zamanlarda insanlar məşəllərdən istifadə edirdilər. O zamanlar nə cib fənərləri, nə şam, nə də neft lampası var idi. Məşəllərdən isə yağışlı havada istifadə olunmurdu. Yağış onları söndürürdü. Kimyanın köməyi ilə kimyagər yağışda sönməyən məşəl almağa qadirdir. Hazırlamalı: 1) kükürd, 2) neft, 3) kamfora, 4) ağac çubuğunun ucuna sarınmış yoğun piltə və bu piltəni əvvəlcədən kalium-nitrat məhlulu içərisində qaynadılmalı, sonra yaxşı qurudularaq üstünə mum əridib tökülməlidir. Piltə sarınmış çubuğun ucunu neftdə isladıb yandırdıqdan sonra heç bir yağış ona təsir edib söndürə bilməz. Yanan məşəlin üstünə su çilədikdə o sönmür.

Təcrübə 3. "Möcüzəli partlayışlar". Hazırlanmalı: 1) Quru qırmızı fosfor, 2) Bertole duzu, 3) uzun hamar ağ daş, 4) çəkcik, 5) yapışqan, 6) kağız.

Əgər quru qırmızı fosfor və Bertole duzunun qarışığını kağızdan düzəldilmiş pistonlara doldurub azca təsir göstərsən partlayış əmələ gələr. Döşəmə rəngində olan pistonlar nəzərə çarpmadığı üçün onu tapdaladıqda gurultulu partlayış əmələ gəlir.

Şagird 3. "Öldürücü kəşf". İsveç alimi məşhur kimyaçı K.Şeyele növbəti kəşf etdiyi maddənin xassələrini öyrənərək onun xüsusi çəkisini, rəngini, iyini və s. fiziki xassələrini müəyyən etdikdən sonra, həmin maddənin dadını və istilik əmələ gətirmə xassəsini dadmaq yolu ilə yoxlamışdır. Alim möhkəm zəhərlənərək xeyli əziyyətdən sonra keçinmişdir. Sən demə, alimin kəşf etdiyi yeni maddə dünyada ən güclü zəhərlərdən biri olan sianid turşusu imiş.

Təcrübə 4. "Firon ilanı". a) Hazırlamalı: 1) ağac çöp, 2) kibrit, 3) bir çini kasa, 4) civə radonid, 5) qurğuşun vərəqə (adi çay bükülən vərəqə). Keçmiş zamanlarda Misir fironları adamları qorxutmaq üçün aparılacaq təcrübədən vaxtilə bir möcüzə kimi istifadə etmişlər. Bunun üçün qurğuşun vərəqəyə bir neçə parça civə-radonid qoyub çöpə sarımalı. Alışan çubuğu tənəkə parçası üzərinə qoyub bir ucunu yandırır. Çubuq fişilti ilə "ilana" çevrilir. Rəvayətə görə güya Musa peyğəmbər də öz peyğəmbərliyini isbat etmək üçün əlindəki kiçik əsanı yandırıb düşmən ordusunun

qabağına atmış, əsa dərhal çevrilib müdhiş bir ilan olmuş və ordu nəfərləri bundan qorxuya düşərək Musaya iman gətirmişlər. b) İkinci bir təcrübədə isə “boş” çini butanın içinə od toxundurmaqla oradan ilanlar çıxarmaq mümkündür. Bunun üçün çini butanın içinə əvvəlcədən civə radonid parçası qoyub üstünü ağ kağız parçası ilə örtüb yapışdırmaq lazımdır. Butanı çevirdikdə içərisi “boş” görünür. Kağızı yandırdıqda civə-rodanid də yanır və fişilti ilə butanın içindən “ilanlar” çıxır.

Sagird 4. Bilirsiniz mi? Berillium (Be) - Berill mineralının şərəfinə adlandırılıb. Bu mineralın adı isə öz növbəsində, zümrüd mədənləri ilə məşhur olan Hindistan şəhəri Belurun adı ilə adlandırılmışdır. Maraqlıdır ki, ilk əvvəllər berillium "Qlisium" adlanırdı ki, bu da yunancadan tərcümədə "şirin" deməkdir. Argentium (Ag - gümüş) - bu element heç də Argentinanın şərəfinə bu cür adlandırılmayıb. Əksinə, ölkənin adı gümüşün şərəfinə qoyulub. Elementin adı isə "arqos" sözündən götürülüb ki, bu da yunancadan tərcümədə "parlaq" deməkdir. Lutesium (Lu) - Paris şəhəri öncələr Lutesiya adlandırılıb. Elementin adı da buradan götürülüb. Kəşf edən isə, fransız kimyaçısı J. Urbendir. Gallium (Ga) - Latın mənşəli "Qallia" sözündən götürülüb. Latınca Fransanın adı məhz belədir. Element 1875 - ci ildə fransız kimyaçısı, Pol Emil Lekok de Buabodran tərəfindən kəşf edilmişdir. Hafnium (Hf) - Danimarkanın Kopenhagen şəhərinin şərəfinə adlandırılıb. Latıncadan tərcümədə "Hafnia" Kopenhagen mənasını verir.

Təcrübə 5. "Kimyaçı kibriti". Kimyaçıların çaxmaq və ya kibrit istifadə etmədən alov yarada biləcəklərini bilirsiniz mi? İstifadə edilən ləvazimat və maddələr: saat şüşəsi, metallik maşa, spatül, qulaq çöpü, etil spirti və ya aseton, kalium permanqanat, sulfat turşusu, su dolu stəkan. Saat şüşəsi üzərinə yarım spatula $KMnO_4$ qoyulur. Sonra $KMnO_4$ üzərinə sulfat turşusu 2-3 damla tökülür. Qulaq çöpü aseton və ya etanola batırılır. Maşa köməyiylə qulaq çöpü tutulur və saat şüşəsində olan $KMnO_4 - H_2SO_4$ qarışığına toxundurulduğu an alovlanır.

Təlim-tərbiyə sistemində sinifdən xaric işlərin formalarından asılı olmayaraq onlardan istifadənin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Sinifdən xaric işlərdə tədris prosesində şagirdlərin əldə etdikləri bilik və bacarıqlar bir daha möhkəmləndirilir, dərinləşir və tətbiq olunur. Bu işlər eyni zamanda, şagirdlərdə elmə olan maraq və həvəsi artırır, onların kimya istehsalatı sahələrində işləmək maraqlarını gücləndirir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Ə.Əbdürrəhimov, R.Əbdürrəhimova, Kimyadan əyləncəli təcrübələr, Bakı, "Maarif" nəşriyyatı, 1979.
2. M.Salamov, kimyanın tədrisində dərindənənar işlər, Bakı, "Maarif" nəşriyyatı, 1971.
3. Əliyev R.Y., Əzizov Ə.T. Kimyanın tədrisi metodikası, II hissə, Bakı, 2006, 293s.

А.Г. Ализаде

Организация и проведение дней (недель) химии

РЕЗЮМЕ

В системе обучения организация и проведение внеклассных работ помогает развитию знаний и навыков учащихся. При помощи удачно проведенных внеклассных мероприятий ученики усваивают новые знания и развивают умения самостоятельной работы.

В данной статье даётся пример проведения мероприятия – «День химии» в школе.

Ключевые слова: обучение, внеклассные работы, день химии, опыты, из истории химии, роданит аммония, змея фараона, взрыв, вода, кровь, химический вулкан, пламя пишет.

A.G. Alizade

Organization and holding of chemistry days (weeks)

SUMMARY

In the education system organizing and conducting of extra curricular activities helps to develop knowledge and skills of students. Successfully carried out extra curricular activities (such as “Evening of Chemistry”) help students learn new knowledge and develop skills independently.

This article shows an example of the event “An Evening of Chemistry”.

Key words: learning-relearning, extra curricular activities, Evening of the chemistry, do you know, from the history of the chemistry, ammonia thiocyanate, pharaoh snake, explosion, water, blood, chemistry, volcano, fire serves as clerk.